

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 142 (№ 3)

Ч. 1. Історичні науки

Київ – 2019

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Фахове видання
з історичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 1328 від 21 грудня 2015 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:
Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 6 від 28 лютого 2019 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Кивлюк О. П., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Муляр В. І., д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)

Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)

Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України (Україна, Київ)

Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України (Україна, Київ)

Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія з історичних наук:

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Дробот І. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Журба М. А., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)

Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)

Мезга М. М., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)

Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Сушко О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Шаповал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

Гілея: науковий вісник. – К. : «Видавництво «Гілея», 2019. – Вип. 142 (№ 3). Ч. 1. Історичні науки. – 221 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

УДК 316.3:329«19»(477)

**РОЗВИТОК ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ
В ДЗЕРКАЛІ ОФІЦІЙНОЇ СТАТИСТИКИ
(90–І РОКИ ХХ СТ.)**

**DEVELOPMENT AND ACTIVITY
OF PUBLIC ORGANIZATIONS OF UKRAINE
IN THE MIRROR OF OFFICIAL STATISTICS
(90TH YEARS OF XX CENTURY)**

Левчук К. І.,

доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри історії України та філософії, Вінницький
національний аграрний університет
(Вінниця, Україна), e-mail: ki_levchuk@ukr.net,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0459-622X>

Levchuk K. I.,

Doctor of History, Professor, Head of Department
of the History of Ukraine and philosophy, Vinnytsia
National Agrarian University (Vinnytsia, Ukraine),
e-mail: ki_levchuk@ukr.net, ORCID:
<http://orcid.org/0000-0003-0459-622X>

За допомогою офіційної державної статистики, результатів досліджень неурядових організацій проаналізовано розвиток та діяльність громадських організацій України протягом 90-х років ХХ ст. З'ясовано, що відбувалося зростання числа громадських організацій, розбудова їх місцевих осередків. Однак, рівень участі громадян України у діяльності організацій громадянського суспільства залишався на низькому рівні.

Ключові слова: громадська організація, громадянське суспільство, об'єднання громадян, статистика.

Through the official state statistics, the results of the research of non-governmental organizations, the development and activities of public organizations of Ukraine during the 90s of the twentieth century were analyzed. It was found out that there was an increase in the number of public organizations, the development of their local centers. However, the level of participation of Ukrainian citizens in the activities of civil society organizations remained low.

Keywords: public organization, civil society, citizens' associations, statistics.

Європейський вектор розвитку України передбачає формування громадянського суспільства основою якого є сукупність недержавних добровільних об'єднань, діяльність яких дозволяє громадянинові захистити та реалізувати свої права та свободи. Останні декілька років були суворим випробуванням для державних інститутів України. Саме структури громадянського суспільства в часи Революції Гідності та початку російської агресії проти України у 2014 році зуміли започаткувати супротив агресору та підтримати дезорганізовані державні інституції задля захисту державного суверенітету.

Вивчення діяльності громадських організацій України в контексті розбудови громадянського суспільства є предметом наукових пошуків як окремих вчених (М. Канавець [4], М. Требіна [14], Д. Михайленка [6]) так і державних дослідницьких установ [12], неурядових фондів та організацій [1; 10]. Однак, їх розвідки висвітлюють здебільшого сучасний стан громадської активності населення, тоді як діяльність громадських організацій в перші роки незалежності України залишається маловідомою.

Метою нашої статті є аналіз тенденцій розвитку громадських організацій як ключової інституції громадянського суспільства в Україні протягом 90-х років ХХ ст.

З проголошенням незалежності в Україні активізувався процес правового унормування діяльності об'єднань громадян. Становлення української державності вимагало створення національного законодавства та формування механізмів взаємодії між державою та суспільством, які мали сприяти безперешкодному розвитку громадянської ініціативи, подальшій демократизації та верховенству права. Ухвалення Закону України «Про об'єднання громадян» в липні 1992 року дало поштовх до зростання кількості громадських організацій в Україні. Якщо в 1991 році в Україні було зареєстровано 324 громадські організації то в 1999 році число зареєстрованих громадських організацій (включаючи місцеві осередки) досягло 4437. Динаміка реєстрації громадських організацій протягом 90-х років ХХ ст. відображена у табл.1. [10, с. 3].

Однак, реєстрація не дає відповіді на питання про кількість реально діючих громадських організацій в Україні. Низка громадських організацій від моменту свого створення не проявляли активності у реалізації статутних завдань та не звітували перед статистичними органами. Відповідно до діючого у 90-х роках ХХ ст. Закону України «Про об'єднання громадян» громадські організації утворювалися з місцевим, всеукраїнським та міжнародним статусом. Місцеві осередки (обласні, районні, первинні) громадської організації для того, щоб отримати статус юридичної особи також реєструвалися у місцевих органах виконавчої влади, при цьому вони мали право керуватися власним статутом. Такий стан справ ускладнив пошук відповіді на поставлене запитання. Але для того щоб критично оцінити розвиток сектору громадських організацій в Україні, визначити реальне співвідношення між різними по статусу організаціями потрібно розглянути офіційні данні про кількість легалізованих громадських організацій та їх статус в Україні (Див. таб.2.) [8, с. 37–44].

Важливим критерієм діяльності громадських організацій є оцінка їх корисності громадянами України. Соціологічне дослідження, яке було проведене Центром інновацій та розвитку в липні 1999 року, передбачало вивчення ставлення населення до громадських і благодійних організацій в Україні. Більшість населення України позитивно оцінювало діяльність громадських організацій, вважаючи пріоритетними для громадських організацій допомогу малозабезпеченим та інвалідам, охорону довкілля та захист прав людини.

Однак, для значної частини опитаних діяльність громадських організацій залишалася маловідомою – лише 42 відсотки опитаних зуміли назвати відому їм організацію. Зрозуміло, що найвищий рейтинг був у всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, які не тільки були відомі своєю практичною діяльністю, але активно

Таблиця 1.

Темпи реєстрації громадських організацій з міжнародним, всеукраїнським та місцевим статусом (включаючи місцеві осередки) в Україні

Роки	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Кількість	324	1375	3363	2607	3130	3548	4148	3986	4437

Таблиця 2.

Кількість легалізованих громадських організацій (ГО) з міжнародним, всеукраїнським та місцевим статусом (включаючи місцеві осередки)

Роки	1.07.1994	1.07.1995	1.07.1996	1.01.1997	1.01.1998	1.01.1999	1.01.2000
Кількість ГО	9282	10359	13569	14148	17573	21028	25490*

*Не включаючи спілки об'єднань громадян та благодійні громадські організації

Таблиця 3.

Загальна характеристика звітуючих громадських організацій України (включаючи місцеві осередки)

Роки	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість членів – осіб	23622703	24147215	25140378	26830868	33752206
Кількість колективних членів – організацій	164142	338071	61402	66730	138943
Кількість працівників спискового складу апарату	44509	35285	30044	40011	37475
Кількість засованих підприємств, установ.	27083	11325	10884	7859	11826

використовували засоби масової інформації, інші форми впливу на населення для популяризації своєї діяльності. Найбільше респондентів назвали організації ветеранів війни та воїнів-афганців, Союз «Чорнобиль», профспілки, товариство Червоного Хреста України [11, с. 11].

Згідно з результатами опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи» протягом 1994–2000 років, 85 відсотків громадян не були членами жодних громадських об'єднань [7, с. 10]. Матеріали іншого соціологічного дослідження, проведеного в червні 1999 року підтвердили пануючу в українському суспільстві соціальну апатію. На запитання «Чи працюєте Ви безоплатно у недержавній організації», відповідь – «Так» дали п'ять відсотків опитаних; два відсотки відповіли – «залежить від обставин» [9, с. 63].

Тому особливе зацікавлення викликають дані державної служби статистики України, які характеризують чисельний склад громадських організацій. За часів Радянського Союзу масовість була одним з головних критеріїв по яким оцінювалась робота організації. Прагнення до постійного кількісного зростання переслідувало крім того певну практичну мету – фінансування діяльності організації за рахунок членських внесків. В умовах розбудови незалежної України тенденція була продовжена (Див. таб.3. [8, с. 8–34]).

Відповідно з чинним законодавством громадські організації зобов'язані регулярно обнародувати свої основні документи, дані про джерела фінансування та витрати. Аналізуючи форму звітності №1-ОГ за другу половину 90-х

років ХХ ст., слід відзначити зростання залежності громадських організацій від благодійних пожертв (міжнародні фонди, корпоративне спонсорство), та зменшення питомої ваги коштів, отриманих громадськими організаціями від господарської діяльності підприємств, створених для виконання статутних цілей, які в 1996 році були основним джерелом фінансування діяльності – 33,2 відсотки від загальної суми надходжень (Див. таб.4. [8, с. 9–35]).

У 2000 році ситуація змінилась – 42 відсотки загального кошторису надходжень на рахунки громадських організацій склали кошти від благодійних пожертв, тоді як господарська діяльність підприємств, створених ГО, принесла лише 13 відсотків надходжень. Особливо урожайним на благодійність по відношенню до громадських організацій був 1998 рік, коли відбувались вибори до Верховної Ради України та місцевих органів влади. Питома вага у загальній кількості надходжень досягла 56,5 відсотків, що свідчить про активну підтримку програм моніторингу за виборами зі сторони міжнародних донорських організацій та використання громадських організацій політичними силами для фінансування виборчих кампаній. Подібні тенденції, як зазначив О. Сидоренко, проявили себе і під час президентських виборів в 1999 році [13, с. 4].

Приведені показники свідчать, що українська держава протягом 90-х років ХХ ст. матеріально підтримувала обмежене коло громадських організацій. Так, відповідно до Закону «Про

Таблиця 4.

Джерела фінансування громадських організацій України
тис. гривень
питома вага у загальній кількості (відсотки)

Роки	1996	1997	1998	1999	2000
Надходження з держбюджету	<u>13964.9</u> 12.6	<u>21947.3</u> 12.4	<u>21025.2</u> 7.1	<u>31799.1</u> 12.5	<u>37130.4</u> 10.2
Членські внески	<u>14195.1</u> 12.8	<u>34309.3</u> 19.4	<u>34401.3</u> 11.6	<u>42931.2</u> 16.8	<u>63666.3</u> 17.4
Благодійні пожертви	<u>26690.8</u> 24.0	<u>53513.9</u> 30.3	<u>166908.5</u> 56.5	<u>95542</u> 37.4	<u>154474.2</u> 42.3
Кошти від госп. діяльності створених ГО підприємств	<u>36885.5</u> 33.2	<u>34464.1</u> 19.5	<u>27787.5</u> 9.4	<u>45211.7</u> 17.7	<u>47393</u> 13.1
Інші надходження	<u>19280.1</u> 17.4	<u>32464.3</u> 18.3	<u>45430.9</u> 15.4	<u>39800.3</u> 15.6	<u>62359.3</u> 17
Всього	<u>111016.5</u> 100	<u>176599.2</u> 100	<u>295553.6</u> 100	<u>255284.5</u> 100	<u>365023.3</u> 100

Таблиця 5.

Видатки громадських організацій України
тис. гривень
питома вага у загальній кількості (відсотки)

Роки	1996	1997	1998	1999	2000
Податки та обов'язкові платежі	<u>12278.5</u> 6.5	<u>19910.3</u> 12.5	<u>17687.2</u> 6.2	<u>19928.3</u> 8.7	<u>23131.5</u> 7.0
Оплата праці	<u>26003.1</u> 13.8	<u>38590.3</u> 24.2	<u>33298.8</u> 11.7	<u>40828.6</u> 17.9	<u>54121.4</u> 16.3
Матеріальні витрати та оплата послуг	<u>19216.9</u> 10.2	<u>35307</u> 22.1	<u>145817.4</u> 51.3	<u>55312</u> 24.2	<u>87642.7</u> 26.4
Капітальні вкладення	<u>5671.6</u> 3.0	<u>7362</u> 4.6	<u>7868.2</u> 2.8	<u>13267.2</u> 5.8	<u>15941</u> 4.8
Капітальний ремонт	<u>669.2</u> 0.4	<u>1503.9</u> 0.9	<u>2613.5</u> 0.9	<u>3297.2</u> 1.4	<u>10901.2</u> 3.3
Благодійна діяльність	<u>14581.8</u> 7.7	<u>34809.5</u> 21.8	<u>40177.1</u> 14.1	<u>50994.1</u> 22.3	<u>79278</u> 24
Інші витрати	<u>110351.2</u> 58.5	<u>22355.7</u> 21.8	<u>36510.4</u> 12.9	<u>44796.1</u> 19.6	<u>60493.7</u> 18.2
Всього використано коштів	<u>188772.7</u> 100	<u>159779</u> 100	<u>283972.9</u> 100	<u>228424.1</u> 100	<u>331509.3</u> 100

державний бюджет України на 2000 рік» кошти отримали: творчі спілки, Товариство сприяння обороні України, громадські організації інвалідів та ветеранів, всеукраїнська громадська організація «Союз Чорнобиль України». Було виділено кошти на утримання апарату управління фізкультурно-спортивних організацій («Динамо», «Колос») Окремим рядком бюджету асигновано 13 млн. 250 тис. грн. на молодіжні програми Українського національного комітету молодіжних організацій

та Асоціації молодих українських політологів та політиків [3, с. 205–222].

Громадські організації щорічно звітують про свої видатки, які відповідно до форми звітності №1–ОГ, відображені у Таб.5. [8, с. 30–35].

Попри нарікання громадських організацій на значний податковий тиск приведені цифри свідчать про відносно невелику частку коштів (від 6 до 12.5 відсотків), які у вигляді податків та обов'язкових платежів забираються державою.

Таблиця 6.

Діяльність легалізованих об'єднань громадян (включаючи місцеві осередки)
громадські організації

партії

РОКИ	1996	1997	1998	1999	2000
Мітингів, демонстрацій	<u>4572</u> 4005	<u>6702</u> 4626	<u>8165</u> 5968	<u>10436</u> 8355	<u>10611</u> —*
Виставок	<u>6045</u> 417	<u>7704</u> 509	<u>8874</u> 646	<u>11548</u> 902	<u>11871</u> —
З'їздів, конференцій, зборів	<u>34193</u> 13707	<u>42639</u> 21465	<u>44277</u> 26303	<u>53469</u> 35444	<u>56478</u> —
Заходів із залучення коштів	<u>29446</u> 925	<u>15062</u> 1057	<u>52432</u> 1137	<u>20272</u> 1260	<u>21455</u> —
Лекцій (зустрічей)	<u>123873</u> 9458	<u>128679</u> 33421	<u>125331</u> 43687	<u>252232</u> 72768	<u>272784</u> —
Семінарів	<u>11594</u> 2815	<u>19034</u> 3740	<u>18439</u> 4093	<u>22478</u> 7107	<u>94441</u> —
Інше (виступи на радіо та телебаченні концерти, пікетування)	<u>103086</u> 3421	<u>64260</u> 5511	<u>58078</u> 6071	<u>58698</u> 10584	<u>75135</u> —
ВСЬОГО масових заходів за рік	<u>312810</u> 34748	<u>284080</u> 70329	<u>315596</u> 87905	<u>429133</u> 136420	<u>542775</u> —

* Дані відсутні

Невеликими за обсягом залишались поточні видатки на капітальний ремонт та капітальні вкладення, хоча у 1999–2000 роках слід відзначити значне збільшення цього сегменту витрат, що свідчить про наявність у низки організацій певних фінансових можливостей для покращення своєї матеріальної бази.

Протягом другої половини 90–х років ХХ ст. у балансі витрат громадських організацій стабільно високими залишались відрахування на матеріальні витрати та оплату послуг. Особливо високими вони були протягом 1998 року. На думку низки дослідників громадянського суспільства громадські організації виявилися добрим механізмом для перекачування коштів та їх використання у виборчій кампанії. Найпростіший шлях перетворення безготівкових коштів на готівку полягає у оплаті за ненадані послуги [13, с. 6]. Безумовно позитивним показником діяльності було збільшення видатків на благодійну діяльність (майже четверта частина загальних витрат у 2000 р.).

Збільшення кількості громадських організацій, зростання грошових надходжень, без яких неможливо реалізувати статутні завдання, формування необхідного правового поля призвели до активізації громадських об'єднань України, що особливо виразно просліджується у другій

половині 90–х років ХХ ст. Слід зазначити, що по усім видам діяльності, які передбачені формою звітності, громадські організації мали незаперечну перевагу над політичними партіями (Див. таб.6.) [8, с. 5, 9–35].

Таким чином головною формою діяльності громадських організацій у другій половині 90–х років ХХ ст. було проведення лекцій (зустрічей). Якщо в 1996 році подібна практика становила майже 40 відсотків від загальної кількості заходів то в 2000 році вона досягла 50 відсотків. Досить високими залишалися показники організаційної роботи громадських організацій. Збільшення кількості з'їздів, семінарів, конференцій та зборів свідчило про постійне зростання кількості новостворених об'єднань громадян, посилення контролю зі сторони центральних органів за дією місцевих осередків.

Аналіз громадянської активності в Україні 90–х років ХХ ст. буде неповним без порівняння з показниками розвитку громадських організацій в наш час. Так, згідно з даними державної служби статистики України станом на 1 січня 2017 року було зареєстровано 75 тис. 988 громадську організацію, що втричі більше чим у 2000 році (25 тис. 490) [5]. Кількість членів керівного органу громадської організації становила 105 тис. 560, тоді як у 2000 р. – 37 тис. 435 осіб. Загальна кількість

членів на обліку цих керівних органів громадських організацій, а також їх відокремлених підрозділів нараховувала 24,4 млн. осіб [2, с. 11].

Однак, згідно з дослідженням Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова з 15 по 19 грудня 2017 р. понад 85 відсотків опитаних не визнали себе членом жодного з громадських об'єднань. Членами громадської організації вважали себе лише 2,9 відсотків опитаних [1, с. 5].

Таким чином протягом 90-х років ХХ ст. відбувалося зростання числа громадських організацій, розбудова їх місцевих осередків. Основним джерелом надходження коштів була благодійна допомога. Держава фінансувала проекти обмеженого кола громадських організацій. При цьому, як свідчать соціологічні дослідження, рівень участі громадян України у діяльності організацій громадянського суспільства залишався і нині продовжує залишатися на вкрай низькому рівні.

Список використаних джерел

1. 'Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва'. [online] Доступно: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>.
2. 'Діяльність громадських організацій у 2016 році. Статистичний бюлетень'. [online] Доступно: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.html.
3. 'Додаток №2 до Закону України «Про державний бюджет України на 2000 рік», 2000, Відомості Верховної Ради України, №14-15-16, с.205-222.
4. КанаVECЬ, МВ., 2018. 'Сучасний стан і перспективи розвитку взаємодії молодіжних громадських організацій з органами державної влади та місцевого самоврядування й об'єднаннями територіальними громадами в умовах децентралізації', *Державне будівництво*, №1, с.1-23.
5. 'Кількість юридичних осіб за організаційними формами. Веб-сайт Державної служби статистики України'. [online] Доступно: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2017/ks_opfg/ks_opfg_0117.html.
6. Михайленко, ДГ., 2015. 'Передумови формування сталого розвитку громадянського суспільства', *Технологический аудит и резервы производства*, №1/5 (21), с.90-93.
7. 'Поточний архів фонду «Демократичні ініціативи». Дослідження Інституту соціології НАН України за участі фірми Соціс-Геллап та фонду «Демократичні ініціативи»: «Українське суспільство 1994-2000», 10 с.
8. 'Поточний архів Державної служби статистики України. Відділ політичної статистики. Форма статистичної звітності №1-ОГ. Табл. №5-8 (Діяльність, джерела фінансування та витрати об'єднань громадян за 1996-2000 рр.)', 44 с.
9. 'Поточний архів Міжнародної фундації виборчих систем (IFES) (м. Київ). Опитування громадської думки в Україні. Опитування проведено компанією Соціс-Геллап 16-23 червня 1999 року', 88 с.
10. 'Поточний архів Центру інновацій та розвитку. Дослідження: «Тенденції розвитку третього сектору в Україні», 8 с.
11. 'Поточний архів Центру інновацій та розвитку. – Дослідження: Ставлення населення України до діяльності громадських і благодійних організацій', 43 с.
12. 'Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналітична доповідь', 2017, Київ: НИСД, 56 с. [online] Доступно: http://ru.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf.
13. Сидоренко, О., 2000. 'Громадські організації в Україні: мовою офіційної статистики', *Перехрестя*, №5 (10), с.4-7.
14. Требін, МП., 2013. 'Сучасний стан громадянського суспільства в Україні: проблеми і перспективи', *Український соціум*, №4 (47), с.161-174.

References

1. 'Gromadjans'ke suspil'stvo v 2018-mu: novi vyklyky, novi zavdannja. Fond «Demokratychni iniciatyvy» imeni Il'ka Kucheriva (Civil Society in 2018: New Challenges, New Challenges. Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation)'. [online] Dostupno: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf>.
2. 'Dijal'nist' gromads'kyh organizacij u 2016 roci. Statystychnyj bjuletень' (Activities of NGOs in 2016. Statistical bulletin)'. [online] Dostupno: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_go_bl.html.
3. 'Dodatok №2 do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnyj bjudzhet Ukrainy na 2000 rik» (Annex №2 to the Law of Ukraine «On the State Budget of Ukraine for 2000»)', 2000, *Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy*, №14-15-16, s.205-222.
4. Kanavec', MV., 2018. 'Suchasnyj stan i perspektyvy rozvytku vzajemodii' molodizhnyh gromads'kyh organizacij z organamy derzhavnoi vlady ta miscevego samovrjaduvannja j ob'jednannyjmy terytorial'nymy gromadamy v umovah decentralizaciji' (Current status and prospects of development of interaction of youth public organizations with state authorities and local self-government bodies and united territorial communities in conditions of decentralization)', *Derzhavne budivnyctvo*, №1, s.1-23.
5. 'Kil'kist' jurydychnyh osib za organizacijnyjmy formamy. Veb-sajt Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy (Number of legal entities by organizational forms. Website of the State Statistics Service of Ukraine)'. [online] Dostupno: http://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2017/ks_opfg/ks_opfg_0117.html.
6. Myhajlenko, DG., 2015. 'Peredumovy formuvannja stalogo rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva (Prerequisites for the formation of sustainable development of civil society)', *Tehnologicheskij audit i rezervy proizvodstva*, №1/5 (21), s.90-93.
7. 'Potochnyj arhiv fondu «Demokratychni iniciatyvy». Doslidzhennja Instytutu sociologii' NAN Ukrainy za uchasti firmy Socis-Gelap ta fondu «Demokratychni iniciatyvy»: «Ukrain's'ke suspil'stvo 1994-2000» (Current archive of the «Democratic Initiatives» Foundation. Research of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine with the participation of Socis-Helap and the Democratic Initiatives Foundation: «Ukrainian Society 1994-2000»)', 10 s.
8. 'Potochnyj arhiv Derzhavnoi' sluzhby statystyky Ukrainy. Viddil politychnoi' statystyky. Forma statystychnoi' zvitnosti №1-OG. Tabl. №5-8 (Dijal'nist', dzherela finansuvannja ta vytraty ob'jednan' gromadjan za 1996-2000 rr.) (Current archive of the State Statistics Service of Ukraine. Department of Political Statistics. Form of statistical reporting №1-OG. Tabl. № 5-8 (Activities, sources of financing and expenses of citizens associations for 1996-2000)', 44 s.
9. 'Potochnyj arhiv Mizhnarodnoi' fundaciji' vyborchyh system (IFES) (m. Kyi'v). Opytuvannja gromads'koi' dumky v Ukraini. Opytuvannja provedene kompanijeju Socis-Gelap 16-23 chervnja 1999 roku (The current archive of the International Foundation for Election Systems (IFES) (Kyiv). Polling public opinion in Ukraine. The survey was conducted by Socis-Gelap from 16 to 23 June 1999)', 88 s.
10. 'Potochnyj arhiv Centru innovacij ta rozvytku. Doslidzhennja: «Tendencii' rozvytku tret'ogo sektoru v Ukraini» (The current archive of the Center for Innovation and Development. Research: «Trends in the development of the third sector in Ukraine»)', 8 s.
11. 'Potochnyj arhiv Centru innovacij ta rozvytku. – Doslidzhennja: Stavlennja naselennja Ukrainy do dijal'nosti gromads'kyh i blagodijnyh organizacij (The current archive of the Center for Innovation and Development. – Research: The Attitude of the Ukrainian Population to the Activities of Public and Charitable Organizations)', 43 s.
12. 'Pro stan rozvytku gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini: analitychna dopovid' (About the Civil Society Development in Ukraine: Analytical Report)', 2017, Kyi'v: NISD, 56 s. [online] Dostupno: http://ru.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf.
13. Sydorenko, O., 2000. 'Gromads'ki organizaciji' v Ukraini: movoju oficijnoi' statystyky (Civic Organizations in Ukraine: The Official Statistics Language)', *Perehrstja*, №5 (10), s.4-7.
14. Trebin, MP., 2013. 'Suchasnyj stan gromadjans'kogo suspil'stva v Ukraini: problemy i perspektyvy (The current state of civil society in Ukraine: challenges and perspectives)', *Ukrain's'kyj socium*, №4 (47), s.161-174.

УДК 94(477:061.2«185/190»

**ВІЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ ТОВАРИСТВО І
УКРАЇНСЬКІ ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)****FREE ECONOMIC SOCIETY AND UKRAINIAN
PUBLIC ORGANIZATIONS (THE SECOND HALF
OF THE XIXTH – THE BEGINNING OF THE XXTH
CENTURY)****Лисенко М. С.,**

кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії і культурології, Харківський
національний університет міського господарства
ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна),
e-mail: M.S.Lysenko@ukr.net, ORCID:
<http://orcid.org/0000-0002-4135-4345>

Lysenko M. S.,

PhD (History), Associate Professor of the
Department of History and Culturology, O. M. Beketov
National University of Urban Economy in Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine), e-mail: M.S.Lysenko@ukr.net,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4135-4345>

Метою дослідження є вивчення основних напрямків діяльності ВЕТ і українських аграрних організацій та їх порівняльна характеристика. У статті використані методи аналізу, історизму та об'єктивності. На основі архівних документів автором описані головні сфери співпраці. Зазначено спільні та відмінні риси діяльності.

До загальних ознак необхідно віднести орієнтацію на позитивний європейський досвід. Структура товариств була типовою. Для цих видів організацій стало характерним лояльне ставлення до влади і підтримка державних програм (в першу чергу аграрних, постачання продовольства і фуражу в армію). Автором статті простежено еволюцію аграрних установ. Надана періодизація, охарактеризована їх мережа, взаємозв'язок з земствами. Проаналізовано зміни у складі учасників від представників великого землеволодіння до дрібних селянських виробників. Схожими були форми роботи (просвітницька, науково-популярна, видавнича, організація виставок і конкурсів). Обидві організації підтримували аграрні навчальні заклади. Нововведенням стали рекламна кампанія і проведення анкетування серед землевласників. Отримала подальший розвиток благодійність. Для всіх товариств стали правилом відкритість і звітність діяльності. Спільні риси були об'єктивно обумовлені існуванням в одній державі.

Автором статті розкриті відмінні риси товариств. Вони позначені у статусі і масштабах діяльності організацій. Показані фінансові можливості вищезазначених громадських об'єднань. Підкреслені зв'язки центрального товариства з урядовими колами, департаментом землеробства, із зарубіжними науковими і сільськогосподарськими товариствами. Співробітники ВЕТ були висококваліфікованими експертами в різних галузях народного господарства. ВЕТ мала більш тісні відносини з академічним середовищем. З'ясовано, що сільськогосподарські товариства українських губерній зосереджували увагу головним чином на вирішенні місцевих задач.

Таким чином, автор статті дійшов висновку, що українські громадські організації та ВЕТ співробітничали на багатосторонній основі. В їх діяльності розрізнялися як спільні, так і відмінні риси. Всі організації працювали на одну мету і певною мірою узгоджували свої дії.

Ключові слова: Вільне Економічне Товариство (ВЕТ), громадські організації, сільськогосподарські товариства, Російська імперія, українські губернії.

The aim of the research is to study the main activities of the Free Economic Society (FES) and Ukrainian agrarian organizations and their comparative characteristics. The methods of analysis, historicism and objectivity are being used in the article. On the basis of archival documents, the author describes the main areas of cooperation. Common and distinctive features of their activity are also indicated.

The successful European experience should be attributed to the common features. The structure of the societies was typical. For these types of organizations, the loyal attitude to the government and the support of state programs (primarily agricultural, food and forage supplies to the army) became characteristic. The author of the article traces the evolution of agricultural institutions. The periodization is shown, their network is characterized, as well as the relationship with zemstvos. The author analyzed

changes in the composition of participants from representatives of large land tenure to small peasant producers. Similar were the forms of work (educational, popular science, publishing, organization of exhibitions and competitions, and others). Both organizations supported agrarian educational institutions. The innovation was an advertising campaign and a survey among landowners. Charity has been further developed. For all societies, openness and accountability are the rule. Common features were objectively determined by the existence in one state.

The author of the article reveals the distinctive features of societies. They are designated in the status and scope of the organizations. The financial capabilities of the above-mentioned public associations are shown. The author highlighted the relationship of FES in government circles, the department of agriculture of the agricultural department, with foreign scientific and agrarian societies. FES employees were highly qualified experts in various sectors of the national economy. FES had closer ties to the academic environment. Agricultural societies in the Ukrainian provinces have focused mainly on regional tasks.

Thus, the author of the article came to the conclusion that the Ukrainian public organizations and the FES cooperated on a multilateral basis. In their activities are highlighted both common and distinctive features. All organizations worked for a single goal and to a certain extent coordinated their actions.

Keywords: Free Economic Society (FES), public organizations, agricultural society, the Russian Empire, Ukrainian provinces.

Виникнення і діяльність громадських організацій є важливою умовою створення правової держави і громадянського суспільства. Вони засновувалися у різних сферах, в тому числі аграрній. Сільськогосподарські товариства (далі СГТ) українських губерній орієнтувалися на набутий досвід центральних організацій. Спільними зусиллями вони реалізовували поставлені завдання.

Метою дослідження є вивчення основних напрямків діяльності ВЕТ і українських аграрних організацій, а також їх порівняльна характеристика.

Хронологічні рамки охоплюють період другої половини ХІХ – початку ХХ століття. У той час в українських губерніях створювалися громадські організації. Вони за зразок своєї діяльності певною мірою брали роботу ВЕТ.

Історіографія громадських організацій умовно поділяється на дореволюційний, радянський і сучасний періоди. Першими авторами стали дореволюційні історики, перш за все секретарі ВЕТ – О. І. Ходнев, О. М. Бекетов, М. Г. Кулябко–Корецький [2; 6], а також діячі українських аграрних організацій. На першому етапі переважав пропагандистський характер робіт. Ювілейні видання надають великий фактологічний матеріал. Автори радянських досліджень В. В. Орешкін, О. Д. Степанський [9; 10] та інші значну увагу приділяли ВЕТ, оглядово характеризуючи роботу провінційних СГТ. Сучасні вчені виявляють інтерес до різних аспектів діяльності центральних і регіональних СГТ. Так В. А. Вергунов вивчив проведення загальноросійських та місцевих з'їздів сільських господарів [3]. В. Колесник досліджувала становлення Подільського СГТ [5]. П. М. Лукічов висвітлив основні види діяльності ВЕТ у дореволюційний період [7]. Отже, комплексної наукової праці з історії взаємовідносин ВЕТ та СГТ українських губерній не створено.

Автором статті використані документи Російського державного історичного архіву (фонд 91 Вільне Економічне Товариство) [12], а також друковані статистичні та законодавчі збірники, матеріали СГТ [1; 4; 8; 11]. В цілому варто

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Бабазаде Н. Развитие науки и просвещения в Иране в период Сельджукского господства (Розвиток науки і освіти в Ірані в період Сельджукського панування)	7
Балаев А. М. Выборы в президентский институт в Азербайджане (1995–2006 годы) (Вибори в президентський інститут у Азербайджані (1995–2006 роки))	13
Бобіна О. В. Витоки американської традиції дослідження революції	17
Соловей А. О., Ботіка Т. С., Кананихіна О. М. Історія, традиційність та досвід британського парламентаризму	22
Братусь І. В., Михалевич В. В., Гунька А. М. Історико-культурологічний аналіз деяких сторінок життя Н. І. Братусь (1949–2007, до 70-річчя з дня народження)	26
Василик Т. І. Поетична творчість Івана Огієнка (митрополита Іларіона) на шпальтах часопису «Віра й культура»	28
Гай–Нижник П. П. Шлях воїна: на своїй війні за чужу державу (нарис бойового шляху українця–орденоносця П. Нижника у Другій світовій війні)	33
Hetmanchuk M. P. Military collaborationism of Soviet citizens and peculiarities of its manifestations during the Second World War (1939–1945) (Військовий колабораціонізм радянських громадян та особливості його проявів в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.))	37
Годжал С. С. Словознавство у творчості Марка Антоновича	42
Григорак А. К. Композиція та приховані символи українських ікон Страшного суду XV–XVIII ст.	46
Данилець Ю. В. Священик і приход. Моделі саморепрезентації в умовах насильного воз'єднання (на прикладі Закарпатської області)	54
Демедюк Ю. Г. Інституалізація православних церков України та регулююча роль органів державної влади 1991–2010 рр. (на матеріалах Херсонської області)	60
Запотоцький М. М. Акт про Британську Північну Америку 1867 р.: ухвалення й основні положення	64
Колесник В. Ф., Могильний Л. П. Українські партії в Австро–Угорщині в публіцистичних та наукових працях партійних та громадських діячів (1890–1918 рр.)	68
Стасюк О. Український Голодомор–геноцид 1932–1933 рр. як новий наратив і колективна травма Європи	78
Левченко Ю. І. Зона Румунської окупації чи «Трансїстрія»? : проблема ідентифікації	82
Левчук К. І. Розвиток та діяльність громадських організацій України в дзеркалі офіційної статистики (90–і роки ХХ ст.)	90
Лисенко М. С. Вільне Економічне Товариство і українські громадські організації (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)	95
Мельник В. В. Теоретико–методологічні основи розвитку племінної справи у птахівництві в Українській РСР у 1951–1964 рр.	99
Мельничук І. А., Суліменко О. Г. Німецька колонізація Волинської губернії в ХІХ – на початку ХХ ст. (історіографічний огляд німецькомовних джерел)	104
Муханов В. М. Історичні аспекти наукового забезпечення, розвитку селекції та агротехніки вирощування сої в Україні в другій половині ХХ – в ХХІ ст.	108
Онищук Я. І. Взаємовідносини населення українського Прикарпаття і Західної Волині з провінційно–римським світом у першій половині І тис. н.е.	113
Пасіцька О. І. Розвиток нафтового бізнесу в Галичині: від «нафтової столиці Європи» до кризи «галицької Каліфорнії»	118
Перець В. М. Rawaketa у контексті крупного землеволодіння та податкової системи Пілоського царства (за даними текстів Eg 312 і Un 718)	123
Піковська Т. В. Вплив політичних партій на суспільний розвиток в чеських землях (1848–1900 рр.)	128
Полтавець Н. В. Трансформація дозвілля дівчини–селянки в українському селі у 1920–х роках	131
Помазан Д. Ю. Світоглядна криза суспільства, як передумова активізації езотеричних таємних товариств на території Англії ХІХ ст.	137
Радченко Н. М. Становлення кредитно–банківської системи Наддніпрянської України у мемуарах Є. І. Ламанського (1840–1890 рр.)	140
Савченко С. В., Ткач Л. М., Давидова Т. А. До проблеми бюрократичної раціональності в адміністративно–канцелярських практиках	144
Сіницький А. Ц. Державотворча роль науково–освітньої еліти доби Української революції 1917–1921 рр.	149
Тагізаде Г. Причини і наслідки депортації балкарського народу з території Кабардино–Балкарської АССР (февраль–март 1944 года) (Причини і наслідки депортації балкарського народу з території Кабардино–Балкарської АРСР (лютий–березень 1944 року))	154
Терентьев М. О. Мобілізація комуністичним режимом селян на відбудову гірничорудної промисловості України (1943–1945 рр.)	158
Томіленко А. Г. Виробництво та забезпечення пожежною технікою професійних пожежних підрозділів УРСР у 30–ті рр. ХХ ст.	164
Ухач В. З. Протистояння ОУН(б), УПА з карально–силовими органами радянського режиму у період 1946–1949 років: візі сучасних українських істориків	169
Федчук О. Б. Соціально–економічне становище зіммі у Кримському ханстві наприкінці ХV – на початку ХVІІ століття	173
Харламов М. І. Архівні документи з питань розвитку системи пожежної безпеки в УСРР 1920–1930–х років	180